

UOT 004.351

Ələkbərova İ.Y.

AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

airada.09@gmail.com

VİKİ KONSEPSİYASININ BİLİKLƏR CƏMIYYƏTİNİN FORMALAŞMASINA TƏSİRİ HAQQINDA

Məqalədə viki konsepsiyasının əsas prinsipləri göstərilmiş və biliklər cəmiyyəti ilə viki-cəmiyyət arasında oxşar cəhətlər müəyyənləşdirilmişdir. Vikipediyanın idarəetmə və nəzarət iyerarxiyası verilmiş, biliklər cəmiyyətində əsas istiqamətlər analiz olunmuşdur. Analiz nəticəsində aşkarlanan problemlərin həllində viki konsepsiyasının rolu göstərilmişdir.

Açar sözlər: viki texnologiyaları, viki-cəmiyyət, informasiya cəmiyyəti, biliklər cəmiyyəti, kollektiv bilik.

Giriş

Müasir cəmiyyətin inkişaf perspektivləri informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) inkişafı, informasiyanın emalı və bilik istehsalı ilə sıx bağlıdır. İKT-nin inkişafı informasiyanın sürətlə ötürülməsi, əldə olunması, müxtəlif informasiya mənbələrindən səmərəli istifadə, böyük həcmli məlumatların emalı üçün yeni imkanlar yaratmaqdadır. Bu gün ölkələrin informasiya cəmiyyətinin inkişafı istiqamətində həyata keçirdikləri proqramların əsas istiqamətlərindən biri əhəlinin müasir İKT vasitələri ilə təmin olunması və ondan səmərəli istifadə qabiliyyətinin yüksəldilməsidir. İnternetin inkişafı onu sosial kommunikasiyaların standart kanalına çevirmişdir. Qlobal şəbəkə üzərindən müxtəlif ticarət əməliyyatları, pul vəsaitlərinin köçürülməsi və digər informasiya mübadilələri həyata keçirilir. Yeni sosial şəbəkələr, virtual qruplar və cəmiyyətlər yaranır, insanların yeni psixoloji obrazı formalaşır. Bu sosial proseslərin xüsusiyyətlərini, problem və perspektivlərini müəyyənləşdirmək üçün biliklər cəmiyyəti, elektron cəmiyyət, şəbəkə cəmiyyəti və s. kimi müasir elmi istiqamətlər geniş spektrdə öyrənilir.

İnternetin imkanları sosial media kimi çox nəhəng bir informasiya resursunun yaranmasına səbəb olmuşdur. Sosial media – insanlar arasında virtual sosial ünsiyyət yaratmaq və müxtəlif məlumatları paylaşmaq imkanındır. Sosial media – sosial-mədəni münasibətlərin, iqtisadi əlaqələrin, texnologiya, təhsil və s. sahələrin, biliklər cəmiyyətinin inkişafına təsir edən vasitədir. *Big Data, cloud computing*, viki və s. müasir texnologiyalar biliyin onun yaradılması, saxlanması və emalı üsullarına ciddi təsir göstərir. Biliklər cəmiyyəti sosial medianın inkişafı ilə yeni imkanlar əldə edir. Bu imkanlar, əsasən, kollektiv biliyin yaradılması prosesini əhatə edir. Kollektiv biliyin elmə gətirilməsi biliklər cəmiyyətinin formalaşması və informasiya iqtisadiyyatının inkişafına səbəb olur ki, bu da öz növbəsində, informasiya resurslarına tələbatı artırır. Bu prosesdə intellektual insan kapitalı və ixtisaslı mütəxəssislər auditoriyası mühüm rol oynayır.

Kollektiv bilik yaradan texnologiyalar arasında sosial medianın əsas istiqamətlərindən biri olan viki texnologiyalar xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Viki texnologiyalarının əsas məqsədi hər bir İnternet istifadəçisinə onlayn şəkildə istədiyi zaman, istədiyi mövzuda veb-səhifə yaratmaq, mövcud səhifələri dəyişdirmək və səhifələrə müxtəlif formatlı faylların yüklənməsi imkanının verilməsidir. Viki texnologiyaları istifadəçilərə ixtisasından və marağından asılı olmayaraq tam hüquqlu veb-proqramçı kimi İnternetdə kontent yaratmaqla yanaşı, müzakirələrdə iştirak etmək, digər istifadəçilərin yaratdığı və dəyişdirdiyi kontentə öz münasibətini bildirmək imkanı verir ki, bu da cəmiyyətdə yeni sosial münasibətlərin yaranmasına gətirib çıxarır. Viki texnologiyaları İnternet istifadəçiləri arasında əməkdaşlığın yeni növünün – viki-cəmiyyətin (*Wiki Community*) yaranmasına səbəb olmuşdur [1]. Viki-cəmiyyət insanlar arasında sosial ünsiyyət qurmaq, kollektiv bilik yaratmaq və bu biliyi paylaşmaq imkanı yaradır. Bu tədqiqat işində əsas məqsəd biliklər cəmiyyətinin spesifik xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaqla onun viki konsepsiyası ilə

uyğunluğunu əsaslandırmaq, viki texnologiyalarının biliklər cəmiyyətinin formalaşmasında rolunu müəyyənləşdirməkdir.

Viki konsepsiyası

2001-ci ildə viki texnologiyaları əsasında yaradılan və bu gün dünyada ən populyar İnternet layihələri sırasına daxil olan Vikipediya virtual ensiklopediyası kollektiv biliyin yaradılmasında, cəmiyyətə təqdim olunmasında, genişlənməsində, vətəndaşla bilik daşıyıcıları arasında münasibətlərin təmin olunmasında yeni bir model kimi çıxış edir [2]. Dünyada ən nəhəng informasiya mənbələrindən olan Vikipediya və onun layihələrinin bugünkü uğurları sübut edir ki, müasir dövrdə İnternet istifadəçiləri virtual mühitin passiv istifadəçiləri olmaq istəmir, onlar sərbəst olaraq veb-səhifələr yaratmaq, mövcud səhifələrdəki informasiyanı dinamik dəyişmək, müxtəlif formatlı fayllarla işləmək, biliklərini və ideoloji baxışlarını başqaları ilə bölüşmək arzusundadırlar [3].

Amerikalı proqramçı U.Kenninqem tərəfindən 1995-ci ildə yaradılmış viki konsepsiyası virtual məkanda toplanan kontentə yeni münasibətlərin yaranmasına təkan verməklə, sosial münasibətlərdə və biliyin yaranması və paylanması inqilab etmişdir. Viki konsepsiyası *Web 2.0* texnologiyalarının bir istiqamətidir və bu texnologiyalar istifadəçilərin əməkdaşlığını, şəbəkə vasitəsi ilə koordinasiyasını və real həyatın sosial aspektlərini özündə əks etdirən infrastrukturunu xarakterizə edir. *Web 2.0* texnologiyaları aşağıda göstərilən istiqamətləri nəzərdə tutur [4]:

- İnformasiyanın idarə olunması: axtarışı, qiymətləndirilməsi, saxlanması və s.;
- İnternet istifadəçisinin virtual məkanda davranışı;
- Münasibətlərin idarə olunması: virtual məkanda münasibətlərin qurulması, virtual cəmiyyətlərin yaradılması və dəstəklənməsi, informasiya mübadiləsi.

Virtual məkanda gündən-günə artmaqda olan viki-layihələr *Web 2.0* texnologiyaları ilə işləyən ənənəvi saytlardan daha şəffaf və əlyətərli olmaları ilə fərqlənirlər. Nəzərə almaq lazımdır ki, forumlar, sosial şəbəkələr, bloqlar, mikrobloqlar və s. kimi sosial media vasitələrində müəllif nə zamansa daxil etdiyi mətni və ya faylı silməklə müəyyən problemləri oxuculardan gizlətmək imkanına malikdir. Viki layihələrində isə silinən və ya gizlədilən məlumat İnternet istifadəçisi tərəfindən serverin bazasından asanlıqla aşkarlanıb bərpa oluna bilər. Belə ki, layihənin bazası hər kəs üçün açıqdır. Bütün müzakirələr açıq şəkildə keçirilir və hər kəs bu müzakirələrdə iştirak etməklə viki texnologiyalarının təqdim etdiyi imkanlardan geniş şəkildə istifadə edə bilər. Bu imkanları nəzərə almaqla digər ənənəvi sosial şəbəkələrdən fərqli olaraq viki texnologiyaları ilə idarə olunan layihələr kollektiv bilik bazalarının təşkilində ən uğurlu layihə hesab edilir [5, 6].

Viki texnologiyalarının əsasını hiperkeçidlər təşkil edir. İstifadəçi yeni kontent və ya veb-səhifə yaradırsa, müəyyən müddətdən sonra həmin kontent digər istifadəçilər tərəfindən zənginləşdirilməyə başlayır, müxtəlif hiperkeçidlər vasitəsilə mövzuya yaxın veb-səhifələrlə əlaqələr yaradılır. Zaman keçdikcə müxtəlif kontentlərlə zənginləşən veb-səhifə nəticədə özündə müəyyən bilik daşıyan informasiya resursuna çevrilir. Bir çox halda bu biliyin təkrarlama və əlavə mütaliə vasitəsi ilə möhkəmlənməsi prosesini xatırladır. Kollektiv şəkildə yaradılan bilikdən həm bu biliyi yaradanlar, həm də oxucular faydalanırlar. U. Kenninqem və Bo Leyf "*The Wiki Way: Quick Collaboration on the Web*" ("Viki üsulu: İnternetdə sürətli əməkdaşlıq") adlı kitabda viki konsepsiyasının mahiyyətini izah edərkən yazırlar [7,8]:

- viki bütün İnternet istifadəçilərinə yalnız brauzerdən istifadə etməklə virtual biliyin yaradılması işində iştirak etməyi təklif edir.
- viki müxtəlif mövzuları əhatə edən veb-səhifələr arasında əlaqəni təmin edir və bu səhifələrin mövcud olub-olmaması mühüm rol oynayır. Mövcud olmayan viki-səhifələrə istinadların olması yaxın zamanlarda həmin səhifələrin yaradılmasına səbəb olur.
- viki ensiklopedik məqalənin yaradılması və dəyişdirilməsində kollektiv biliyə üstünlük verir. Nəzərdə tutulur ki, kollektiv şəkildə yaradılan bilik daha dolğun və obyektivdir.

Viki konsepsiyası cəmiyyətin müxtəlif sahələrini əhatə edən vikinomika, viki-demokratiya, viki-parlament və s. kimi yeni baxışların inkişafına da təkan vermişdir. Vikinomika iqtisadi yanaşmalarda və idarəetmədə kütləvi əməkdaşlığı və qarşılıqlı münasibəti dəstəkləyən yeni bir baxışdır. İnformasiya texnologiyaları üzrə ekspert, tanınmış kanadalı alim Donald Topkott özünün “Vikinomika: hər şeyi dəyişən kütləvi əməkdaşlıq” kitabında bildirir ki, gələcəyin biznesi iki cəhətlə xarakterizə olunacaq: qapalı öz yerini şəffaf münasibətlərə verəcək və şirkətlər istehsalatla bağlı mürəkkəb məsələlərin həlli üçün xarici mütəxəssisləri cəlb etməyə çalışacaqlar [9].

Viki-mühitin cəmiyyətin bilik daşıyıcılarını özünə cəlb etməsi və insanların öz əmək və biliklərini, vaxtlarını təmənnəsiz olaraq viki-layihələr vasitəsilə dünya ictimaiyyətinə bağışlamaq istəmələrinin səbəbləri alimləri düşündürməkdə davam edir [5, 9, 10]. Buna əsas səbəb viki-cəmiyyətin yaratdığı kontentin tədrisdə, sosial-siyasi məsələlərdə və ictimai fikrə təsirində rolunun artmasıdır. Viki-mühit cəmiyyətdə baş verən proseslərə münasibətini, ideoloji baxışını, daşdığı biliyi dünyaya ötürmək istəyən istifadəçilərin kollektiv işlədiyi yerdədir. Viki-mühit viki texnologiyalardan istifadə etməklə bilik və informasiyanın istehsalının, emalının, yayılmasının və istifadəsinin həyata keçirildiyi mühitdir. Araşdırmalar göstərir ki, viki-mühitdə toplanan məlumatların mövzusu onu yaradan istifadəçilərin biliyini, dünyagörüşünü əks etdirir [10-12]. Viki-cəmiyyət üzvləri viki-səhifələrə tələb olunan informasiyanı deyil, şəxsən onları maraqlandıran və ya yaxşı bildikləri sahələrlə əlaqədar məlumatları daxil etməyə üstünlük verirlər. Bu xüsusiyyət viki-səhifələrdə informasiyanın həcminə, aktuallığına, keyfiyyətinə təsir göstərir və informasiya tutumuna, keyfiyyətinə görə viki-səhifələr arasında kəskin fərq yaradır.

Viki-layihələrin inkişafı istifadəçilərin kollektiv aktivliyindən asılıdır və onları kollektiv bilik yaratmaq prosesinə cəlb etmək üçün müxtəlif yollardan istifadə olunur ki, bunlardan ən başlıcası istifadəçiyə kontent yaradarkən tam azadlığın verilməsidir.

Bilik və biliklər cəmiyyəti

“Biliklər cəmiyyəti” anlayışı ilk dəfə 1966-cı ildə amerikalı politoloq, Yeyl Universitetinin professoru Robert Leyn tərəfindən istifadə olunmuşdur [12]. Müvafiq konsepsiya 1969-cu ildə amerikalı iqtisadçı, sosioloq P.Draker tərəfindən geniş tədqiq olunsada [13], yalnız XX əsrin 90-cı illərində elmi ədəbiyyatda geniş istifadə olunmağa başlamışdır.

“Biliklər cəmiyyəti” və ya “Biliyə əsaslanan cəmiyyət” konsepsiyası informasiya cəmiyyətindən fərqli olaraq müəyyən xüsusiyyətlərə malikdir ki, bunlara da biliyin reallaşdırılması üsulları, sosial-mədəni münasibətlərdə əsas rol oynaması və qlobal təhlükəsizlik fonunda manipulyasiya obyektinə çevrilməsidir. Bununla əlaqədar dövlətlərin və ictimai təşkilatların beynəlxalq əlaqələri güclənir, informasiya cəmiyyətindən biliklər cəmiyyətinə uğurlu və dayanıqlı keçiddə maraqlı olan tərəflərin qarşılıqlı əlaqələrinin yeni sxemlərinin işlənməsi və reallaşdırılmasına ehtiyac yaranır [14].

P.Draker biliklər cəmiyyətini izah edərkən bildirir ki, biliklər cəmiyyətində biliyin məhsuldar olması üçün aşağıdakı şərtlər vacibdir [13,15]:

1. Bilik yaradanlar komanda şəklində işləməlidirlər.
2. Bilik yaradanlar sərbəst şəkildə öyrənmək və bilik əldə etmək təcrübəsinə malik olmalıdırlar.
3. Əgər bilik yaradanlar eyni təşkilatın üzvləri deyillərsə, bir təşkilatın üzvləri kimi fəaliyyət göstərməlidirlər.

P.Draker qeyd edir ki, bilik yaradanın fiziki əmək işçisi kimi idarə edilməyə ehtiyacı vardır və intellektual bacarığı olmalıdır. Bu bacarıqlara mühəndis bilikləri, riyaziyyat, istehsalat texnologiyaları və s. daxildir. Həmçinin sosial bacarıqlar – kollektivdə işin təşkil edilməsi, yaradıcılıq xüsusiyyətləri də bilik işçisini fərqləndirən cəhətlərdəndir. Beləliklə, bilik işçisində intellektual qabiliyyət ustalıqdan öndə olmalıdır. Müəllif əsərində “savadlı cəmiyyət” (*educated society*) konsepsiyasını irəli sürərək qabaqlayıcı təlim və fasiləsiz təhsil haqqında aydın təsəvvür yaradır [15].

Oksford Universitetinin professoru M.Erl qeyd edir ki, bilik müxtəlif formalarda olur:

- elm: hamı tərəfindən qəbul edilmiş qanunlar, nəzəriyyələr və prosedurlar;
- rəy: siyasi qaydalar, ehtimal parametrləri və evristika;
- təcrübə: elmi tədqiqatlarda istifadə olunan fəaliyyət və müşahidələrdən əldə olunmuş məlumatlar.

M.Erl biliyin analizində biliyin iyerarxiyasını ön plana çəkir və bildirir ki, təcrübəyə potensial bilik kimi baxıla bilər və o, yaddaşa əsaslanır, rəy isə realizasiya mərhələsindəki bilikdir, analiz və anlamaya əsaslanır, elm isə hamı tərəfindən qəbul edilmiş bilikdir, düzgün formulyasiyaya və konsensusa əsaslanır [16].

UNESCO tərəfindən 2005-ci ildə nəşr olunmuş “Biliklər cəmiyyətlərinə” adlı məruzədə göstərilir ki, bu gün bilik elə böyük iqtisadi, siyasi və mədəni maraqların predmetinə çevrilmişdir ki, cəmiyyətin keyfiyyət göstəricisi ola bilər. M.Kastels, J.Derrida, P.Riker, A.Turen kimi iqtisadiyyat, sosiologiya, fəlsəfə üzrə dünya şöhrətli mütəxəssislər tərəfindən hazırlanmış məruzədə deyilir: “Biliklər cəmiyyətlərində sosial təcridetmə kimi hallara yol verilə bilməz, belə ki, bilik – hər kəs üçün açıq olan ictimai mülkiyyətdir” [17]. Burada bilik insanın informasiyanı effektiv istifadə etmək bacarığı kimi müəyyən edilir. Ümumi şəkildə baxdıqda, bilik tədqiq edilmiş, öyrənilmiş obyekt haqqında informasiyadır, yəni müəyyən fəaliyyətin nəticəsi olaraq emal olunmuş informasiyanın xüsusi, ideal formada təqdim edilməsidir. Biliklər cəmiyyəti isə biliklərə əsaslanan cəmiyyətdir, yəni cəmiyyətin bir hissəsi biliyi yaradır, toplayır, emal edir, digər hissəsi isə bu biliyi müxtəlif məqsədlər üçün praktikada tətbiq edirlər.

Məruzədə deyilir ki, əgər informasiya cəmiyyəti anlayışı texnologiyaların inkişafına bağlıdırsa, biliklər cəmiyyəti anlayışı daha geniş – sosial, etik, mədəni və siyasi parametrləri özündə əks etdirir. Məruzədə insanın həyatı boyu təhsil alması “öyrənən cəmiyyət” (*learning society*) anlayışı ilə əlaqələndirilir və bildirilir ki, hazırkı situasiya insanın bütün həyatı boyu öyrənməsini tələb edir və bu proses üç səviyyədə həyata keçirilir: a) şəxsi və mədəni, b) peşə, c) sosial və vətəndaş [17].

Biliklər cəmiyyəti ilə viki-cəmiyyətin oxşar və fərqli cəhətləri

Yuxarıda deyilənlərdən belə nəticə çıxartmaq olar ki, biliklər cəmiyyəti insanların komandada işləməsini və ömür boyu öyrənməsini tələb edir. Bu xüsusiyyətlər viki konsepsiyasının əsas prinsiplərindəndir. Belə ki, viki-cəmiyyət demoqrafik tərkibi, ideoloji baxışları və fəaliyyət istiqamətlərinə görə müxtəlif insanlardan təşkil olunmuş sosial qrupların kollektiv fəaliyyətini tələb edir. M. Erlin qeyd etdiyi informasiyanın düzgün ifadə edilməsi və konsensusa əsaslanmaq, biliyin hər kəs üçün açıq olması Vikipediyanın da əsas prinsiplərinə daxildir [18]. Demək, viki-kollektiv bilik yaratmaq üçün nəzərdə tutulan İnternet layihələrinin yaradılmasında istifadə oluna bilər. Həmçinin viki müəyyən bilik daşıyıcılarının bir yerə toplanmasına və biliklər cəmiyyətini özündə əks etdirən sosial şəbəkələrin yaranmasına şərait yaradan vasitədir. Biliklər cəmiyyətində bilik yarananlar bilik işçiləridirsə, viki-cəmiyyətdə kollektiv biliyi viki-istifadəçilər yaradırlar. Lakin necə adlandırılmasından asılı olmayaraq, hər iki cəmiyyətin əsas fəaliyyəti eynidir. Bu isə o deməkdir ki, viki-istifadəçilər də bilik yarananlardır. Onlar daima öyrənir, kollektiv şəkildə bilik toplayır və biliklərini başqaları ilə paylaşırlar. Nəticədə, “Biliklər cəmiyyətlərinə” məruzəsində deyildiyi kimi: bilik istehsalçıları ilə istifadəçiləri arasında sərhədləri silən yeni global informasiya mədəniyyəti formalaşır. Viki-cəmiyyət elə təşkil olunmuşdur ki, bütün proseslər kollektiv idarə olunur və intellektual mülkiyyətlə biliyin ictimai mülkiyyət kimi yayılması arasında balans yaradılmışdır.

Cədvəl 1-də biliklər cəmiyyətinin viki-cəmiyyət ilə oxşar və fərqli cəhətlərinin müqayisəsi göstərir ki, onlarda oxşarlıq daha çoxdur və biliyin sərbəst, kollektiv yaradılması və yayılması imkanları viki-mühiti nəhəng bilik bazasına çevirmişdir.

Cədvəl 1. Biliklər cəmiyyəti ilə viki-cəmiyyətin oxşar və fərqli cəhətləri

Xüsusiyyətlər	Biliklər cəmiyyəti	Viki-cəmiyyət
İştirakçılar	Bilik yaradanlar	Viki-istifadəçilər
Bilik əldə etmə forması	Sərbəst	Sərbəst
Bilik yaratma forması	Kollektiv	Kollektiv
Sosial-demoqrafik vəziyyət	Mobil	Mobil
Dil faktoru	Mühüm deyil	Mühümdür
İnformasiya	Tələb olunan	Maraq sahələrinə aid
Yaradılan biliyin keyfiyyəti	Yüksək	Yüksək, orta və keyfiyyətsiz
Dövlət və ya ictimai quruma aidiyyəti	Hər hansı dövlət və ya ictimai quruma tabe ola bilər	Hər hansı dövlət və ya ictimai quruma tabe deyil

Biliklər cəmiyyətinin əsas xüsusiyyətlərindən biri də mobil olmasıdır. Belə ki, biliklər cəmiyyətində bilik yaradanların coğrafi yeri, sosial vəziyyəti, milliyyəti və s. şəxsi xüsusiyyətləri rol oynamır. Viki-layihələrdə fəaliyyət göstərən viki-cəmiyyət də bu xüsusiyyətləri özündə birləşdirir. Viki-cəmiyyəti təşkil edən insanları birləşdirən amil maraq dairələri, malik olduqları bilik və ideoloji baxışlarıdır. Bu cür cəmiyyətdə coğrafi məkan rol oynamasa da, ünsiyyət qurmaq üçün dil faktoru mühümdür. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu gün Vikipediya 295 dildə fəaliyyət göstərir və biliyini dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq istəyən şəxs məlumatları dünyanın bir neçə aparıcı dilində daxil etməlidir. Vikipediyanın hər bir dil seqmentində viki-cəmiyyətlər mövcuddur və onlar digər dil bölmələrindəki viki-cəmiyyətlərdən asılı olmasalar da, təcrübə mübadiləsində, müxtəlif problemlərin həllində birgə fəaliyyət göstərilir.

Digər tərəfdən, ənənəvi olaraq elm və texnika məsələlərində həlledici qərarlar alimlər və onların təşkilati strukturları, dövlət və sahibkar arasında qarşılıqlı münasibətlərdən asılıdır və cəmiyyət qəbul olunan istənilən qərarla razılaşmaq məcburiyyətindədir. Biliklər cəmiyyətində isə, qərarların qəbulu alimlər, elmi müəssisələr, qərarların qəbulunda cavabdeh olanlarla vətəndaşların və cəmiyyətlərin ümumi razılığı və qarşılıqlı anlaşma şəraitində həyata keçirilir ki, bu da viki prinsiplərini özündə əks etdirir.

Vikipediya layihəsində idarəetmə və nəzarət

Viki-cəmiyyət dedikdə, çox zaman Vikipediya və onun layihələrində fəaliyyət göstərən İnternet istifadəçiləri nəzərdə tutulur. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, virtual məkanda viki texnologiyaları ilə idarə olunan yüzlərlə layihə vardır (*Wikitravel*, *LyricWiki*, *Wikireality*, *Wikiznanie*, *Encyclopedia of Life*, *Socionics*, *CFD Online* və s.) və onların sayı durmadan artır. Hər bir viki-layihənin viki-cəmiyyəti vardır və onlar kollektiv olaraq yalnız özlərinin müəyyən etdiyi qaydalar əsasında fəaliyyət göstərilir.

Dünyada ən böyük əhatə dairəsinə malik viki-cəmiyyətlərdə insanlar yaşadıkları ölkənin problemlərindən başlayaraq, dövlət orqanlarının fəaliyyətinə, elmi mühitdə baş verən ən son hadisələrə kimi bütün məsələləri müzakirə edirlər. Dinamik olduğuna görə milyonlarla istifadəçini cəlb etməklə yeni bir sosial mühit yaradan viki-cəmiyyət bu gün faydalı, yüksək səmərəli, əhatə dairəsi son dərəcə geniş və daim böyüyən cəmiyyətdir. Müasir İKT vasitələrindən ustalıqla istifadə edən, Vikipediya fəlsəfəsini dərinlən qavrayan, bir viki-mühitdə birləşən cəmiyyət öhdəliklərdən azad cəmiyyətdir – onu hər hansı inzibati tədbirlər qorxutmur və onu hansısa bir dövlət qurumuna tabe etdirmək çətin prosesdir.

Vikipediya virtual ensiklopediyası və onun layihələri qeyri-hökumət təşkilatı olan Wikimedia Fondu tərəfindən idarə olunur [19]. Wikimedia Fondu Vikipediyanın fəal istifadəçilərindən təşkil olunmuş viki-cəmiyyətin fəaliyyətinə nəzarət edir. Vikipediya könüllü istifadəçilərin fəaliyyətinə əsaslandığına görə burada özünüidarəetmə prinsipi mühüm rol oynayır. Viki-mühitdə hər kəs aktiv şəkildə fəaliyyət göstərmək imkanına malik olsa da, viki-cəmiyyət üzvləri fəaliyyətlərindən asılı olaraq kateqoriyalara bölünürlər: baş layihəçilər, stüardlar, bürokratlar, administratorlar, qeydiyyatdan keçmiş istifadəçilər, botlar və anonimlər [19, 20]. Vikipediya yalnız məlumat əldə etmək üçün istifadə edilən viki-cəmiyyətə daxil deyillər və passiv istifadəçilər adlanırlar. Bu istifadəçilər qeydiyyatdan keçmir və məqalələrdə heç bir dəyişiklik etmirlər.

Vikipediyanın baş layihəçiləri bu virtual ensiklopediyanın bütün layihələrinə nəzarət etmək və lazım bildikdə saytın strukturunu və hətta sistemi əsaslı dəyişmək hüququna malikdirlər. Baş layihəçilərdən bəzilərinin Vikipediyanın serverlərinə daxil olmaq hüququ da vardır. Stüardlar qlobal administratorlardır, yəni dil seçməndən asılı olmayaraq, Vikipediyanın bütün layihələrinə nəzarət edirlər. Bürokratlar digər istifadəçilərə administrator və bürokrat hüququnu vermək kimi texniki imkana malik olan istifadəçilərdir. Administratorlar adi istifadəçilərə nisbətən daha böyük texniki imkanlara malikdirlər. Onlar viki-səhifələrə nəzarət edir və Vikipediya qaydalarını pozan istifadəçinin fəaliyyətinə məhdudiyət qoya bilirlər. Administratorlar həmçinin Vikipediyanın ümumi interfeysini dəyişmək və sistem məlumatlarını idarə etmək imkanına malikdirlər [20].

Qeydiyyatdan keçmiş istifadəçilər anonim istifadəçilərlə müqayisədə daha geniş hüquqlar əldə edirlər. Məsələn, onlar saytın interfeysini özlərinə uyğun quraraq, müzakirələrdə şəxsi imzaları ilə çıxış edə, öz şəxsi səhifələrini yarada bilirlər. Vikipediya qeydiyyatdan keçmədən fəaliyyət göstərən "anonimlər" adlanırlar. Anonimlərin istifadə etdikləri kompüterin *Internet Protokol (IP)* ünvanları sistemdə qeyd olunduğundan, istifadəçilər bu ünvanlara görə anonimlərin hansı ölkədən, hansı serverdən fəaliyyət göstərdiklərini asanlıqla müəyyən edə bilirlər. Anonimlər də adi istifadəçilər kimi yeni məqalə yarada bilər, mövcud məqalələrdə dəyişikliklər edə bilirlər. Lakin anonimlər qeydiyyatdan keçmiş istifadəçilərdən fərqli olaraq, viki-səhifələrə şəkil, video və digər fayllar yükləmək hüququna malik deyillər.

Botlar - psevdostifadəçilərdir, yəni avtomatik proqramlar olub məqalələrdə orfoqrafik səhvlərin düzəlişini aparır, viki-səhifələr arasında daxili keçidləri təşkil edir, şablonların düzgün yerləşdirilməsinə nəzarət edir, spamları silir və s. texniki işlər görürlər. Bot "robot" sözünün qısaldılmış formasıdır. Vikipediya istifadəçiləri tərəfindən yaradılırlar və redaktələrlə bağlı işlərin daha sürətlə görülməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bir istifadəçinin bir neçə botu ola bilər. Botlar *Python*, *PHP*, *Java* və *Perl* proqramlaşdırma dillərində yaradılır. Bot yaratmaq üçün proqramçı olmağa ehtiyac yoxdur. Vikipediyanın xüsusi səhifələrində bot yaratmaq üçün təlimatlar və nümunələr verilir [20, 21].

Çox zaman Vikipediyanın qeydiyyatdan keçmiş istifadəçiləri fərqli adla təkrar qeydiyyatdan keçirlər. Belə qeydiyyat adları "kukla" adlanır. Vikipediya kuklaların yaradılmasına icazə verilsə də, yaxşı hal hesab edilmir. Kuklası olanlar bu haqda öz şəxsi səhifələrində yazmaqla başqalarını məlumatlandırmalıdırlar. Viki-cəmiyyətdəki səsvermələrdə və müzakirələrdə kuklalardan istifadə etmək qadağandır. Deyilənləri nəzərə alaraq, viki-cəmiyyətin iyerarxik strukturunu Şəkil 1-dəki kimi vermək olar.

Viki-cəmiyyətin iyerarxik strukturu bu cəmiyyəti təşkil edənlər haqqında ümumi təsəvvür yaratmağa imkan verir. Lakin viki-istifadəçilərin texniki imkanları nəzərə alınmazsa viki-cəmiyyət üzvlərini məqsədlərinə görə aşağıdakı kateqoriyalara ayırmaq mümkündür:

1. öz biliyini könüllü olaraq insanlara çatdırmaq istəyən mütəxəssislər və elm adamları;
2. əlavə bilik əldə etmək və bu biliyin daşıyıcıları ilə bilavasitə əlaqə qurmaq istəyənlər;
3. viki-mühitin verdiyi geniş imkanlardan faydalanaraq yeni sosial münasibətlər və viki-layihələr yaratmaq istəyində olan insanlar;

4. viki-texnologiyalardan hər hansı siyasi-ideoloji baxışın yayılmasında istifadə etməyə çalışanlar.

Viki-cəmiyyətin iyerarxik strukturu Vikipediyanın mahiyyəti, xüsusiyyətləri və prinsiplərinə aydınlıq gətirirsə, viki-istifadəçilərin məqsədi viki-mühitdə biliklər cəmiyyətinin formalaşmasına təsir edən əsas faktorları müəyyən edir.

Şəkil 1. Vikipediya ensiklopediyasının idarəetmə və nəzarət iyerarxiyası

Biliklər cəmiyyətində viki təcrübəsindən istifadə perspektivləri

Araşdırmalar göstərdi ki, viki-cəmiyyət informasiyanın və biliyin kütləvi istehsalını həyata keçirən və sərbəst yayan cəmiyyət olmaqla yanaşı, informasiyanın və biliyin tənzimləndiyi və “ələndiyi” cəmiyyətdir. Biliklər cəmiyyətində əsas istiqamətlər və məsələlərin həllində viki konsepsiyasının rolu aşağıda verilmişdir:

1. Biliklər cəmiyyəti sərbəst şəkildə öyrənmək bacarığına malik insanlardan təşkil olunur və İKT peşə bacarıqlarının inkişafında onlara yardım edir. Belə ki, bu texnologiyalar biliyin yaradılması və yayılması prosesini sürətləndirir. Biliklər cəmiyyətində əsas məsələlərdən biri informasiya axınında düzgün davranışdır – lazımi informasiyanın tez və maneəsiz əldə olunması, emalı, ötürülməsi və faydalı informasiyanı faydasız və ya zərərli informasiyadan ayıra bilmə qabiliyyətidir. Bu məsələlər viki-layihələrdə də aktualdır. Məsələn, Vikipediya insanları sərbəst şəkildə öyrənmək, bilik əldə etmək, biliklərini viki-səhifələrə daxil edərkən, onları layihənin tələb etdiyi standartlara uyğun hazırlamaq, sistemləşdirmək və mötəbər mənbələrə istinad etməklə düzgünlüyünü sübut etmək bacarığına malik olmalıdırlar.

2. Biliklər cəmiyyətində vətəndaşın informasiya mədəniyyətinin səviyyəsi mühüm rol oynayır. Texnologiyaların çox sürətlə inkişaf etdiyi müasir dövrdə mənəvi dəyərlərə, başqaların ideologiyalarına, etiqadlarına, baxışlarına hörmətlə yanaşılmalıdır. Bu mənəvi dəyərlərin saxlanması və gələcək nəsillərə ötürülməsi mühüm məsələdir. Biliklər cəmiyyəti o zaman formalaşa bilər ki, insanlar daima yeni bilik əldə etmək arzusunda olsunlar, cəmiyyət isə insanların bu tələbatını stimullaşdırmaq və ödəmək imkanına malik olsun. Viki konsepsiyası insanların yeni biliyə olan tələbatını ödəmək imkanına malikdir. Mövcud olmayan müxtəlif mövzulu veb-səhifələrə keçidlərin verilməsi insanları yeni bilik yaratmaq prosesinə cəlb etmək üçün əlverişli üsullardan biridir.

3. Biliklər cəmiyyətində informasiya, təhsil və kommunikasiya təminatı təşkilatlandırmada mühüm istiqamətlərdəndir. Elmi-texniki və sosial-iqtisadi sahələrdə innovasiya siyasəti, elm və texnikaya etik münasibət, təhsilin qlobal informasiya fəzasına adaptasiyası prinsipləri viki konsepsiyasına uyğundur.

4. Biliklər cəmiyyətində milli maraqlar (dövlət maraqları) nəzərə alınmalıdır. Biliklərin toplanması və ötürülməsi prosesi həm texniki, həm də humanitar elmlərdən köhnə məlumatların yenidən nəzərdən keçirilməsini və qərarların qəbulunda istifadə olunan yeni fundamental metodoloji prinsiplərin qəbul edilməsini tələb edir. Humanitar sahələr üzrə alimlərin tarixi araşdırmaları gücləndirmələri, müxtəlif sahə mütəxəssislərinin dövlət quruculuğunda, sosial idarəetmədə, təhsildə, kommunikasiyada, mədəniyyətlərarası əlaqələr və inteqrasiyanın inkişafında viki texnologiyalarından istifadə etmələri bu sahələrdə problemlərin daha səmərəli həllinə şərait yarada bilər.

5. Biliklər cəmiyyətində dövlətlərarası münasibətlər və qlobal təhlükəsizlik fonunda dövlətin informasiya məkanının mühafizəsi, milli informasiya resurslarının virtual məkanda yerləşdirilməsi xüsusi yer tutur ki, bu prosesdə sosial medianın bütün vasitələrindən, o cümlədən populyar viki-layihələrdən istifadə etmək daha məqsəduyğundur.

Bu gün bir çox şirkətlər viki-layihələrdən ənənəvi statistik İnternet saytlarını əvəz edən biliklər bazası kimi istifadə etməkdədirlər və adi veb-saytlara nisbətən bu layihələrə daha çox üstünlük verilir. Viki-səhifələrdəki məlumatların kollektiv şəkildə toplanması, tərəfsizlik prinsipinə və etibarlı mənbələrə söykənməsi cəmiyyətdə viki-mühitə etibar edilməsi kimi ənənə yaratmaqdadır. Tədqiq olunan predmet sahəsinə müxtəlif baxışların analizi göstərir ki, viki-cəmiyyətin biliklər cəmiyyətində rolu, viki-cəmiyyəti təşkil edən və ya onun aparıcı qüvvəsi olan ayrı-ayrı sosial qrupların davranışları tam öyrənilməyibdir.

Viki-cəmiyyətin aktivliyi ictimai şüura və cəmiyyətdəki sosial proseslərə təsirdə mühüm amildir. Cəmiyyət üzvlərinin bilik və bacarıqları, müəyyən edilmiş prinsip və qaydalar əsasında planlı fəaliyyəti, koordinasiya və təşkilatlanma məsələlərində operativ idarə edilmələri, bu cəmiyyətin bir ictimai qüvvə kimi biliklər cəmiyyətinin formalaşmasında və informasiya təhlükəsizliyinin qorunması məsələlərində iştirakına təsir edə bilər.

Viki-cəmiyyətin gücü onun üzvlərinin viki-layihələrdə çalışmaq və problemlərin həlli ilə bağlı təşkil olunan forum və görüşlərdə iştirak etmək həvəsindən asılıdır. Viki-cəmiyyətdə heç kim başqalarını nə isə etməyə məcbur edə bilməz. Bu cəmiyyətin strukturu elə qurulmuşdur ki, ayrı-ayrı üzvlər və qruplar ondan öz məqsədləri üçün istifadə edə bilərlər. Viki-cəmiyyətin yuxarıda göstərilmiş əksər xüsusiyyətlərinin biliklər cəmiyyətində də öz əksini tapdığı üçün, deyə bilərik ki, viki-cəmiyyətin biliklər cəmiyyətinin formalaşmasında müəyyən rolu ola bilər.

Nəticə

Araşdırmalar göstərir ki, viki texnologiyaları kollektiv biliyin yaradılması üçün çox əlverişli layihədir. Viki-cəmiyyətin fəaliyyəti biliklər cəmiyyətinin əsas prinsiplərinə və fəlsəfəsinə uyğundur. Belə ki, biliklər cəmiyyəti konsepsiyasının əsas məqsədi biliyin birgə istifadəsi üçün uyğun şəraitin yaradılması və informasiyanın əlyətərliliyinin hamı üçün bərabər əsaslarla təmin olunmasıdır. Bu konsepsiya viki-layihələrin iş prinsipinə tam uyğundur. Lakin viki-mühitdə formalaşan biliklər cəmiyyətində yalnız bu cəmiyyətin ən fəal üzvlərindən olan qrupların ideologiyasını dəstəkləyən bilik inkişaf edərək genişlənməkdədir ki, bu da biliklər cəmiyyətinin prinsiplərinə uyğun deyil. Biliklər cəmiyyətinin inkişafı prosesində bu problemin həlli yolları müəyyənləşdirilməlidir.

İnternet şəbəkəsində biliklər cəmiyyətinin formalaşması sosial media və ilk növbədə, viki texnologiyaları ilə sıx bağlıdır. Viki-cəmiyyətin biliklər cəmiyyətinin formalaşmasında iştirakını genişləndirmək üçün ölkədə sağlam və aktiv viki-cəmiyyətin formalaşması vacib məsələlərdəndir. Ölkədə yüksək mədəni və mənəvi dəyərlərə və biliyə malik insanlardan təşkil olunmuş viki-cəmiyyətin fəaliyyəti, bu ölkədə biliklər cəmiyyətinin formalaşması, sosial-iqtisadi əlaqələrin

genişlənməsi, milli informasiya resurslarının İnternetdə çoxalması və nəhayət, dövlətin dünyada siyasi və iqtisadi nüfuzunun yüksəlməsinə təsir göstərə bilər.

Ədəbiyyat

1. Алгулиев Р.М., Алыгулиев Р.М., Алекперова И.Я. Викиметрические исследования: современное состояние и перспективы // Телекоммуникации, 2014, №5, с. 15–31.
2. Wagner C., Karen S. K. Cheung, Rachael K. F., Stefan B. Building Semantic Webs for e-government with Wiki technology // Journal of Electronic Government, vol. 3, issue 1, 2007, pp. 36–55.
3. Pekárek M., Pötzsch S. A comparison of privacy issues in collaborative workspaces and social networks // Journal of the Identity in the Information Society, 2009, vol. 2, issue 1, pp. 81–93.
4. Richter A., Koch M., Social software–Status quo und Zukunft // Technischer Bericht Nr., Fakultät für Informatik, Universität der Bundeswehr München, 2007, 48 p.
5. Cress U., Kimmerle J. A systemic and cognitive view on collaborative knowledge building with wikis // Computer-Supported Collaborative Learning. International Society of the Learning Sciences, Inc.; Springer Science & Business Media, 2008, pp. 105–122.
6. Alguliyev R.M., Aliguliyev R.M., Alakbarova I.Y. Extraction of hidden social networks from wiki-environment involved in information conflict // International Journal of Intelligent Systems and Applications (IJISA), 2016, vol. 8, no.2, pp. 20–27.
7. <http://www.oed.com/view/Entry/267577>
8. Leuf B., Cunningham W. The Wiki Way: Quick Collaboration on the Web. Laflin, PA: Addison–Wesley, 2001, 200 p.
9. Tapscott D., Williams D. A., Wikinomics: How Mass Collaboration Changes Everything. 2007, 324 p.
10. Peacock T., Fellows G., Eustace K., The quality and trust of wiki content in a learning community // School of Computing & Mathematics, Charles Sturt University, 2007, pp.822–832.
11. Moskaliuk J., Kimmerle J., Cress U. Collaborative knowledge building with wikis: The impact of redundancy and polarity // Journal of Computers & Education, 2012, vol. 58, no. 4, pp. 1049–1057.
12. Lane R. The decline of politics and ideology in a knowledgeable society // American Sociological Review, 1966, vol. 31, no. 5, pp. 649–662
13. Drucker P.F. Post-Capitalist Society. N.Y., Harper–Collins Publishers, 1993, 232 p.
14. Делокаров К.Х. Является ли «общество, основанное на знаниях», новым типом общества? Сб. науч. тр. РАН. ИНИОН, М., 2010, 234 с.
15. Drucker P.F. The New Society: The Anatomy of Industrial Order. N.Y., Transaction Publishers, 1993, 362 p.
16. Earl M.J. Knowledge Management Strategies: Toward a Taxonomy // Journal of Management Information Systems, 2001, vol.18, issue 1, pp.215–233.
17. К обществам знания. Всемирный доклад ЮНЕСКО. Париж: Издательство ЮНЕСКО, 2005, 240 с.
18. <http://www.az.wikipedia.org/wiki/Vikipediya>: Beş əsas prinsip
19. <http://www.wikimediafoundation.org/wiki/Home>
20. Ələkbərova İ.Y. Vikipediya virtual ensiklopediyasının əsasları. Bakı, “İnformasiya texnologiyaları” nəşriyyatı, 2017, 205 səh.
21. http://www.en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Creating_a_bot

УДК 004.351

Алекперова Ирада Я.

Институт Информационных Технологий НАНА, Баку, Азербайджан
airada.09@gmail.com

О воздействии концепции вики на формирование общества знаний

В статье показаны основные принципы концепции вики и определено сходство между обществом знаний и вики-сообществом. Дана иерархия управления и контроля Википедии, проанализированы основные направления сообщества знаний и показана роль вики-концепции в решении проблем, выявленных в результате анализа.

***Ключевые слова:** технологии вики, вики-общество, информационное общество, сообщество знаний, коллективное знание.*

Irada Y. Alakparova

Institute of Information Technology of ANAS, Baku, Azerbaijan
airada.09@gmail.com

The impact of the wiki concept on the formation of a knowledge society

The article describes the basic principles of the wiki concept and identified similarities between community knowledge and community-wiki. The hierarchy of Wikipedia's management and control is given, the solution of some problems are analyzed. As a result of the analysis the role of the wiki-concept in solving the identified problems has been shown.

***Keywords:** wiki technologies, wiki-society, information society, knowledge society, the collective knowledge.*